

HEGEL'DE SİVİL TOPLUM VE DEVLET ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME

Baki ERKEN¹

ÖZ

Modern siyaset teorisini derinden etkilemiş en önemli düşünürlerden birisi de Hegel'dir. Siyasal teoride sivil toplum ve devlet kavramlarına Hegel çok şey katmıştır. Hegel'in sivil toplum ve devlet anlayışı klasik felsefeye ve idealizme dayanır. Ona göre siyaset, İdea sisteminin bir parçası olarak, etik yaşam amacı taşır. Sivil toplum ve devlet, nesnel ruhun bir kategorisi olan etik yaşamın uğraklarıdır ve diyalektik olarak gerçekleşirler. Özgün bir düşünce olarak, Hegel sivil toplum ve devleti karşıt konumlandırmış ve etik yaşamın gerçekleşmesi için sivil toplumdaki devlete geçişi öngörmüştür. Gereksinimlerin karşılandığı zorunlu bir tikellikler alanı olan sivil toplum, yoksulluğu ve yozlaşmayı üretir. Etik yaşamın gerçekleştiği uğrak olan devlet ise evrenselliğin en üst formudur. Somut olarak Hegel, güçler ayrılığını esas alan anayasal monarşik devleti incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hegel, Sivil Toplum, Devlet, Siyasal Düşünce

A THEORETICAL ASSESSMENT ON CIVIL SOCIETY AND STATE IN HEGEL

ABSTRACT

One of the most important philosophers who deeply affected modern theory of politics is Hegel. Hegel contributed very much to the concepts of state and civil society in political theory. Hegel's understanding of civil society and state is based on classical philosophy and idealism. According to him, politics, a part of Idea system, carries the objective of ethical life. Civil society and state are stations of ethical life which is a category of objective spirit and it actualizes in dialectical form. As a peculiar thought, Hegel places civil society and state in contrast and considers a transition from civil society to state for realization of ethical life. Civil society, a compulsory field of particularities where necessities are met, produces poverty and corruption. State, the category where ethical life actualizes, is the highest form of universality. Concretely, Hegel assessed constitutional monarchical state based on separation of powers.

Keywords: Hegel, Civil Society, State, Political Thought

Giriş

Sivil toplum ve devlet, siyasal düşüncenin ve siyaset biliminin en önemli kavramlarından ikisidir. Bunun nedeni insanın toplumsallaşma süreci sonrasında toplumun ve devletin siyasetin merkezinde yer almasıdır. Sivil toplum modernite döneminin bir kavramı iken sivil toplum ile beraber kullanılan devlet de klasik çağlardaki devlet değildir, modernidir. Bu anlamda sivil toplum ve devlet ikililiği modern siyasal teorilerin ürünüdür. Teoride ilk olarak devletin kurulması sürecinde oluşan siyasal toplum ile kullanılan sivil toplum, daha sonraki dönemlerde devletten ayrılmış ve ona karşı konumlandırılmıştır (Keane, 2004, s. 44-66). Artık sivil toplum devlet ayımı siyasal düşüncelerde başat konumdadır. Devlet krallıkların Kilise baskısından kurtulup egemenliklerini ilan ettikleri Orta Çağ'ın sonundan itibaren önem kazanırken, sivil toplum Aydınlanma döneminde birey merkezli

¹ Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bakierken@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9453-2304.

Received/Geliş: 23/12/2019 Accepted/Kabul: 17/12/2020, Conceptual Article/Kavramsal Makale
Cite as/Alıntı: Erken, B (2020), "Hegel'de Sivil Toplum Ve Devlet Üzerine Teorik Bir İnceleme", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 29, sayı 4, s.33-53.

düşünce ve kapitalizmin kurulması sonrasında önem kazanmıştır. Liberal düşünce ve demokrasinin gelişimi sivil toplumu öne çıkartmış, fakat devletlerin güçlenmesi ve otoriter rejimler olgusu devleti birey ve sivil toplum üzerinde konumlandırmıştır. Güncel siyasal teoriler sivil toplum ve devlet karışımı bir toplum savunuları ile doludur.

Modern siyasal düşüncenin en önemli isimlerinden birisi de Georg Wilhelm Friedrich Hegel'dir. 1770 yılında doğan Alman düşünür Fransız İhtilali'nin hemen sonrasında siyasal düşüncelerini ortaya koysa da, Aydınlanma düşüncesi içerisinde değerlendirilmelidir (Singer, 2013, s. 13-22). Klasik siyasal düşünceden modern siyasal düşünceye geçiş çok önceden olsa da, Hegel'i önemli kılan bir yanı klasik felsefeyle kurduğu bağıdır. Onun siyasal düşüncesi idealizm içerisinde konumlandırılmaktadır. İdealist felsefe Antik Çağ'da temellense de Aydınlanma Düşüncesi içerisinde özellikle Alman felsefesinde etkili olmaya devam etmiştir. Bununla beraber, Kant'tan itibaren akıl ve pozitivizm savunuları da Hegel'de etkili olmuştur. Bu anlamda, Hegel'in siyasal düşüncesi klasik ve modern felsefenin karmaşık izlerini taşır. İdealist felsefesi ve devletin yüceliğine ilişkin çarpıcı söylemleri Hegel'i günümüzün en çok anlaşılmayan ve tartışılan düşünürlerinden birisi hâline getirmiştir. Hegel'in siyasal düşüncesi eleştirel anlamda Marksizm'i ve olumlu anlamda otoriter teorileri oldukça etkilemiştir. Özellikle de sivil toplum eleştirisi ve devletin yüceliği sonraki siyasal düşünürlerce ele alınmıştır.

Sivil toplum ve devlet teorileri içerisinde Hegel'in önemli bir yer vardır. Başka bir deyişle, Hegel olmadan sivil toplum ve devlet teorilerini açıklamak mümkün değildir. Hegel siyaset teorisini idealizm temelinde oluşturmuş ve siyaseti bir ahlak doktrini ve hukuk felsefesi çerçevesinde ele almıştır. 1820 yılında yazdığı Hukuk Felsefesinin Prensipleri Hegel'in siyaset felsefesini anlattığı temel eseridir. Eserinde üçlü kategoriler şeklinde ve diyalektik yöntemde soyuttan somuta, İdea'dan devlete giderek İdea sistemini anlatır. Topluma ilişkin en önemli kavram bu sistemin merkezinde yer alan "etik yaşam"dır. İşte, Hegel'de sivil toplum ve devlet, evrensel ahlakın egemen olduğu bir toplum tasarımı anlamındaki etik yaşam içerisinde yer alır. Hegel maddi bir zorunluluk alanı olarak gördüğü sivil toplumu eleştirirken, etik yaşamın en üst formu olan devleti onun karşında üst bir konuma koyar ve onu yüceltir (Hegel, 1991). Hegel'in bu konumlandırması liberaller ve Marksistler tarafından ters çevrilecektir. Aynı zamanda Hegel özellikle modern devletin yapılanması ve meşruti monarşi konularında somut önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.

İşte bu makale, Hegel'in sivil toplum ve devlet anlayışını teorik olarak incelemektedir. Hegel'de sivil toplum ve devlet kavramları idea sisteminin bir parçası olarak temellendiğinden, bunların anlaşılması için siyaset felsefesi incelenmelidir. Bu nedenle, makalede Hegel'in sivil toplum ve devlet anlayışı önce idea sistemi ve etik yaşam bağlamında incelenecek, sonrasında sivil toplum ve devlet ayrıntısıyla açıklanacaktır. Siyasete temel olan bazı felsefi açıklamalar ve kavramlar dışında, Hegel'in siyaset dışı felsefesine pek değinilmeyecektir. Ayrıca, Hegel'de sivil toplum ve devletin somut biçimine ayrıntılarıyla yer verilmeyecektir. Makalede yöntem olarak, literatür taraması ve doküman analizi kullanılmıştır. Hegel anlaşılması zor bir düşünürken hakkında birbiriyle çelişen birçok akademik yazı bulunmaktadır. Makale, bilimsel yolla Hegel'in anlaşılmasına hizmet etme amacındadır.

Hegel'in Siyaset Teorisinin Temeli: İdea Felsefesi

Hegel'in siyaset felsefesi idea felsefesinde temellenir. Hegel'in idea felsefesi ise idealizmin içerisinde yer alıp klasik felsefeden önemli izler taşır. İdealizm bilginin ve varlığının temelini maddeyi değil tinsel varlığı, felsefi tabirle idea'yı koyar. Her şeyin ardında bir gerçeğin olduğu, o gerçeğin değişmez ve evrensel olduğu şeklindeki evrensel felsefe idealist felsefenin önemli bir parçasıdır. İşte Hegel'in öğretisi yeni ve özel bir öğreti değildir, kaynağını Platon ve Aristo'nun evrensel felsefesinden alır. Stace Hegel'i evrensel felsefenin son temsilcisi olarak tanımlar (Stace, 1976, s. 16). Platon'a göre, dünyadaki her şey asıl gerçekliğin bir kopyasıdır. Şeylerde bulunan "idea" ona kendi özelliğini veren öz"dür. Gerçek bilgilerin kaynağı da idea'dır. İdea nesnel ve evrensel olan gerçekliğin kaynağıdır (Platon, 2013, s. 107-110). Hegel Platon'un idealar düşüncesini aynen almıştır. Aristoteles de şeylerin içinde var olan evrensel özü "biçim" ile ifade eder. Bir şeyin amacı biçimle özdeş olup kendi içinde bulunur. Evrensel olan (idea) yalnızca bağımsız varlığa sahip olandır, diğer her şey bağımlıdır. Aristo aynı zamanda gerçekliği ifade etmede dünyadaki her şeyin kaynağı olan zaman öncesi varlık anlamında Mutlak ifadesini kullanır (Aristoteles, 2019, s. 138-140). Bu yönüyle, Hegel'in kendiliğinden var olan (bağımsız) İdea düşüncesi temellenmiş olur.

Tinsel varlık, onun hareketi, diyalektik yöntem ve idea sistemi Hegel'in idea felsefesinin temel taşlarıdır. İdea tinsel bir varlık olarak her şeyin ardındaki mutlak varlıktır ve gerçektir. Aynı zamanda gerçeklik de bu tinsel varlık aracılığıyla anlaşılabilir. Varoluş ile Varlık arasında ayırım yaparak gerçek varlığı Varlık'a atfeden anlayış Eleacılar'dan başlayarak Platon'da temellenir. Eleacılar'ın Varlık, Platon'un idealar, Aristoteles'in biçim ve Mutlak, Descartes'in Tanrı, Kant'ın akıl ve zihin dediği şey Hegel'de İdea'dır. Ayrıca İdea'ya karşılık gelmek üzere Hegel'in Tin, Zihin ve Akıl kavramlarını da kullandığı görülmektedir. Hegel'in zihin ve akıl kavramlarını kullanmasının nedeni, Aydınlanma Düşüncesi'nin etkisiyle akıl ile mutlak varlık arasında özel bir bağ kurmasıdır. Hegel'in şu ünlü sözleri de bunu yansıtır: "*Akli olan gerçektir ve gerçek olan aklidir.*" Hegel tinsel varlığa bilinç ve özgürlük atfeder. Yani, Tin düşüncendir, bilendir, kendindedir ve özgürdür (Hegel, 2011b, s. 438).

Hegel'in idea felsefesinin kendine özgü bir düşüncesi olarak, tinsel varlığa hareket atfedilir. Bunun özü şudur ki, bilinçli bir varlık olarak Tin şeyler, başkaları aracılığıyla kendini bilir, gelişir ve gerçek varlığına, en üst düzeye ulaşır. Bu nedenle, Hegel Tinin özünün eylem olduğunu, kendi bilgisi doğrultusunda kendini ürettiğini ve gerçek kıldığını söyler. Başka bir deyişle, Tin kendine döner, mutlaklık yönünde gelişir (Hegel, 2011a, s. 59-60). Hegel'in tinsel varlığın hareketi metaforu sadece gerçekliğe ve bilgiye ve bunlara ulaşmanın aracı olan ruh ve akla ilişkin değil, aynı zamanda başta insan olmak üzere tüm maddiyata ve sosyal hayata ilişkindir. İşte, Hegel'in Tin'den siyasete uzanan teorisinin temeli budur.

Tinsel varlığın gelişme süreci, Hegel'e göre, diyalektik yoluyla gerçekleşir. Diyalektik kavramı Hegel'e önce klasik felsefeden, sonra Descartes ve Kant gibi Aydınlanma Düşüncesi'nden mirastır. Descartes diyalektik'i mantık konusunda ele alır ve sağduyuyu yıktığı ve gerçek'ten uzaklaştırdığı gerekçesiyle olumsuz bir yöntem olarak görür. Onun belirttiği diyalektik, Platon'un vurguladığı konuşma sanatıdır (Descartes, 2018, s. 74-75). Kant ise diyalektik'i eleştiri ile ilişkilendirerek ona yüksek bir felsefi anlam kazandırır. Ona göre, diyalektik mantık süreçleri içerisinde yer alan biçimsel bir etkinlikdir. Fakat Kant'ta transendental diyalektik, temelsiz yargıları ortaya çıkaran bir

olumlu yöntemdir (Kant, 2015, s. 49-50). Hegel'in diyalektik yöntemi kısaca, bir olgunun kendi karşıtı kendi içinde bulundurması, bu karşıtın oradan çıkarak oluşa dönüşmesidir. Varlık, yokluk, oluş ilk Hegelci üçlüdür. Her üçlünün birinci kategorisi, olumlayıcı bir kategoridir. İkinci kategori her zaman birincinin olumsuz, karşıtıdır. Birinci ve ikinci kategorileri arasındaki çelişki, önceki iki kategorinin birliği olan üçüncü kategoride uzlaşarak ortadan kalkar. Bu üçlüye sırasıyla tez, antitez, sentez de denir (Parekh, 1982, s. 73-88). Başka bir deyişle, şey birinci aşamada sadece vardır, ikinci aşamada kendi karşıtlığını üretir ya da karşıtlık üstünden kendisini ortaya çıkarır, üçüncüsünde ise kendi özünü oluşturur. Diyalektik basit bir gelişim süreci değildir; aralarında tarihsel bir ilerleme ve sebep-sonuç ilişkisi olmayabilir. Düşünce açısından bu, biraz da olguları ele alış biçimidir, yani bir şeyi aynı anda var olan üç aşama ile açıklama yöntemidir.

İdea sisteminden kısaca bahsederseniz, öncelikle her şeyin ardında ilk ve gerçek varlık olarak İdea bulunur. İdea'nın şeylerde ortaya çıkması, onlarda yansımaları bazı varlıklar veya uğraklar aracılığıyla olur. Bu uğrakların her biri aslında İdea'nın bir parçasıdır, onda tezahür ettiği şekliyle bir ideadır. Teoride her uğrak idea sisteminde bir kategoriye denk gelir. Hegel'in idea felsefesi kategorilere ayrılmış bir sistemi açıklamaktadır. Diyalektik anlayış gereği tüm bu kategoriler üçlüdür. Stace'e göre, Hegel bu üçlü kategorileştirmeyi Hristiyanlığın teolojisine dayandırarak yapar (Stace, 1976, s. 193). Bilgi de bu uğraklar aracılığıyla anlaşılabilir ve bilim bunların açıklamasıdır. Bu nedenle, Hegel'in hakkında eserler verdiği mantık, fenomenoloji ve hukuk (siyaset) bilimleri onun idea felsefesinin bir parçasıdır. Hegel'de tin ile madde arasındaki bağlantı gereği onun sisteminde manevi ve maddi olgular arasında bir ayırım yoktur. Dolayısıyla, idea sistemi maddi ve sosyal faaliyetleri de içerir ve onların gerçeği ancak bu şekilde bilinebilir.

Tin'den siyasete varan tinsel hareketi açıklarsak, İdea mantık, doğa ve ruh kategorilerinde gerçekleşir. İlk halde, mantık ile anlaşılabilmesi şeklinde, İdea sadece vardır, kendisindedir. Sonrasında İdea kendisine bir gerçeklik kazandırması için kendisini doğada gerçekleştirir. Burada soyut ve farklılaşmamış halde bulunan İdea'nın tek tek varlıklar hâline gelerek kendi dışında bir varlığa dönüştüğü görülür. Bu çelişki diyalektik sürecin üçüncü basamağında ruh ile ortadan kalkar. Böylece İdea yeniden kendini bulur, bilincine tam olarak varır ve özgürlük ortaya çıkar. Ruh tüm manevi olguları içerdiği gibi soyut kuralları ve nihayetinde maddi ve sosyal hayatı belirleyen ahlak/hukuk kurallarını içerir. Bu anlamdaki ruha kültür dünyası da denilir. Ruh; Öznel Ruh, Nesnel Ruh ve Mutlak Ruh olarak üçe ayrılır. İnsanın bilinçli bir varlık olmasını ifade eden bireysellik Öznel Ruh kategorisini oluşturur. İkinci aşamada, toplum içinde yaşayan insanın bireysellikleri ve öznellikleri belirli kurumlar içinde nesneleşmektedir. İşte, maddi ve sosyal hayatı belirleyen ahlak/hukuk kuralları Nesnel Ruh aşamasında bulunur. Bu, aynı zamanda siyaseti içerir. Ruh mutlak olmak için öznelliği ve nesnelliği üst düzeyde birleştirir ve ruhun kendisini gerçekleştirilmesi ile Mutlak Ruh oluşur. Mutlak Ruh da üç adımlı bir hareketle gerçekleşir: sanat, din ve felsefe. Mutlak Ruh konumuz dışındadır, ama şu kadarını söylemek gerekir ki, felsefe Hegel'e göre, sanatın ve dinin içlerinde taşıdıkları hakikatin daha üst bir düzeyde kavranmasıdır (Hegel, 1991).

Nesnel Ruh; soyut hukuk, ahlak ve etik yaşam uğraklarından oluşur. İlk iki uğrağın tamamen soyut olduğuna dikkat çeken Hyppolite, Hegel'in bu uğrakları Kant'ın ve Fichte'nin ahlak dünyasında yasallık ve ahlak diye yaptığı klasik ayırımından esinlenerek oluşturduğunu belirtir (Hegel, 1991, s. 14). Toplum içinde insan mülkiyetiyle,

sözleşmesiyle ve haksızlık yapmasıyla Soyut Hukuk alanında bulunur. Burada özgür irade henüz dolaysız bir varlığa sahiptir. Hegel, şahsılıktan kaynaklanan soyut, yani özel hukukun yetersizliğini göstermek ister. Soyut hukuktan keskin bir biçimde ayrılarak onun karşısında ahlak oluşmaya başlar. Buradaki ahlak sübjektiftir, kişiye bağlıdır ve henüz objektif ve evrensel değildir. Kendinde varlık hâlini alan irade, kendi karşısını oluşturarak somut bir biçim alır. Hegel’de öznelliğe bağlı olarak olumsuz bir uğrak olan sübjektif ahlak, objektif ahlakla dolaylanmalı ve evrensel somut bir biçimde oluşmalıdır. Bunu sağlayacak olan ise etik yaşamdır. Sürecin sonucunda bireysellikten bütünlüğe, şahsılıktan evrenselliğe bir geçiş olur ve özgürlük gerçek anlamda oluşur (Hegel, 1991). Böylece, idea sisteminden görülebileceği üzere, siyaset, tinsel varlığın hareketi sürecinde etik yaşam içerisinde ahlak hukuk kurallarıyla bezenerek gerçek amacına ulaşır.

Sivil Toplum ve Devletin Kökeni: Etik Yaşam

Hegel’in sivil toplum ve devlete ilişkin kuramlarını açıklamada kullanacağımız anahtar kavram etik yaşamdır. Almanca ifadesiyle “sittlichkeit” olan etik yaşam, ahlakın egemen olduğu bir toplum olarak Hegel’in etik teorisinin temel unsurudur. Etik yaşam, tinsel gelişme süreciyle oluşan gerçek özgürlüğün ve hukukun vücut bulduğu bir alandır. Bu yönüyle aslında bütün sisteme Hegel’in kitabının adında belirtildiği gibi hukuk denilebilir. Aynı zamanda etik yaşam bir toplum tasavvurudur, temelinde ahlakilik bulunan bir toplumun yaşaması veya ulaşması gereken bir biçim/hayattır. Bu, Hegel’in klasik felsefeden esinlendiği bir toplum tasarımıdır. Klasik dönemin polisi modern döneme aktarılmıştır. Başka bir deyişle, Hegel etik-politik toplum tasarımı modern bir toplum için de düşünmüştür (Yetiş, 2008, s. 37).

Hegel etik anlayışını büyük oranda Kant’tan etkilenerek oluşturmuştur. Hegel’in etik anlayışındaki ahlakın özgürlük, evrensel yasa, akıl ve vicdan ile olan bağları Kant’tan mirastır. Kant akıldan yola çıkarak evrensel gerçekliğe ve ahlaka ulaşırken, Hegel en baştan İdea’dan yola çıkarak evrensel ahlaka gider (Singer, 2003, s. 47-59). Kant’ın etik anlayışı, saf akılla evrensel yasalar arasındaki bağda temellenir. Saf akılla ulaşılabilen gerçeklik aynı zamanda evrensel yasaların gösterdiği şeydir. Vicdan da kişide oluşan evrensel ahlakın yansımasıdır. Kant Aydınlanma Dönemi’nin yararcı ve maddi özgürlükçü insan anlayışını reddederek akılcı, ahlak sahibi ve ödevleri bulunan insana vurgu yapar. Ahlak kişinin kendi saf aklına dayanarak evrensel yasalara uyduğunda ve bu yasaların söylediği doğal ödevleri yerine getirdiğinde gerçekleşir. Özgürlük doğuştan ya da toplumsal olarak koşullanmış arzularla etkinlik gösterdiğimizde değil, evrensel ve saf olan aklın yönünde hareket ettiğimizde ortaya çıkar (Kant, 2018, s. 8-21). Kant’ın felsefesini devam ettirerek idealist bir ahlak öğretisi sunan ve Hegel’i etkileyen düşünür Johann Gottlieb Fichte’dir. Fichte ahlakı açıklarken Kant’ın öne sürdüğü akıl ile beraber kişinin kendi benliğini ve eylemi vurgular. İnsanın asıl özü ahlak olduğu gibi toplumu bir arada tutan ilahi düzenin de kaynağı ahlak’tır. Fichte özgürlük ve ödevler konusunda Kant’ın düşüncesini devam ettirir. Ahlak yasasının insanda yansıdığı şekliyle ancak insan davranışları özgürlük sayılabilir. Yani, insan ahlaklı olduğu kadar özgür ve iyi bir insandır. İnsanın yapması gereken ödevler ahlakın insanda ortaya çıkardığı kendi özünün ve saf aklın eyleme dönüşmüş halleridir. Fichte’yi ahlak konusunda Kant’tan ayıran yanı, bilinçli bir varlık olarak insanın isteme ve bu doğrultuda eyleme geçme ile ahlakın gereklerini yerine getirebileceğidir (Fichte, 2006, s. 211-261).

Böylece, insanda akıl ve ruhun, toplumda ise törelliğin Tinin yansımaları olduğu ve ancak bunların kendilerini gerçekleştirmeleri ile gerçek özgürlüğe ulaşabileceği şeklindeki Hegel'in düşüncesi temellenmiş olur. Yine, Hegel'in özgür bireyin ve ahlakın ancak akıl ilkelerinin hâkim olduğu bir toplumda ortaya çıkacak olması anlamındaki söylemi aynı kaynaktanır. Burada Hegel, etik yaşamın ulaşıldığı toplumdaki bahsederken rasyonelliğe ve toplumsallığa vurgu yapar. İşte, aklın ve ahlakın hem bireyde oluşması hem de bireyin toplumsallaşması ile bu ilkelerin toplumda egemen olması etik yaşamı oluşturacaktır (Hegel, 2006, s. xi-xiii).

Tinin toplumsal hayata yansımaları törel yaşamı ifade eder. Hegel'in Tinin Fenomenolojisi'nde kullandığı "törel yaşam" Hukuk Felsefesinin Prensipleri'nde ifade edilen Nesnel Ruh'a ve etik yaşama denk gelir. Hegel'e göre, "*Tin dolaysız gerçeklik olduğu ölçüde bir ulusun törel yaşamıdır.*" Tinin kültür dünyasında kendi varlığından emin olduğu, başka bir deyişle ulaştığı en üst seviye ahlakıdır. Kültür ve inanç dünyası ahlak alanında evrensel iradeye ve özgürlüğe ulaşır. Aynı zamanda özbilincin bilgisi Tinin kendisi olur, yani bilgi gerçeklikle özdeş olur. Ahlak son aşamada bireyde vicdan ile somutlaşır ve Tin edimselleşir, yani kendini gerçekleştirir (Hegel, 2011b, s. 441-596-632). Görüldüğü gibi, Hegel Tin, kültür dünyası ve ahlak sırasını izleyerek insanda vicdan ile tinsel alan ve doğal yasalar olarak tanımlayabileceğimiz üst kurallar arasında bağ kurar ve nihayetinde bireyin uyması gereken ve böylece toplumun gerçek ahlaka ulaşabileceği bir alanı belirtir.

Hegel'e göre, etik yaşam bir iyi olarak "özgürlük idesi"dir ve etik varoluşun özbilincin bilgisi ve iradesi ile kendini gerçekleştirdiği bir sondur. Burada Hegel etik yaşamı, gerçekliğin en üst düzeyde yaşandığı bir form ve insanın özbilincine uygun olarak gerçek özgürlüğe sahip olabileceği bir hayat biçimi olarak tanımlamaktadır. Etik kuralların kişinin özgürlüğünü sınırladığına dair genel kanıya karşın, Hegel Kant'tan etkilenerek, özgürlüğe kişinin şahsiliği doğrultusunda değil, ahlakın doğrultusunda hareket etmesiyle ulaşabileceğini düşünür. Aynı zamanda etik yaşam ortak bir iyi için yaşamak anlamında olduğundan, Hegel onu "iyilik" olarak da nitilemektedir (Hegel, 1991, s. 138).

Etik yaşamda bireyin iradesini ele alırsak, evrensel ahlak kişinin kendinde var olan özün ortaya çıkarılması ve ahlaki toplumsal kurallara uyulması yönünde kişiye belirli zorunluluklar ve vazifeler getirir. Hegel bireyin karakterini ahlakın belirlediğini ve bireyin kendisine doğal olarak verilen vazifelere uyum sağlaması gerektiğini belirtir. Birinci durumda erdem, ikinci durumda da dürüstlük oluşmaktadır. Başka bir deyişle, erdem objektif ve evrensel olan ahlakın bireyde yansımalarıdır. İşte bireyler doğal vazifeleri yerine getirdikleri vakit erdemli ve dürüst kişiler olacaktır. Somut olarak, bireyin sosyal durumunun ona gösterdiği, bildirdiği ve öğrettiği işleri yapması yeterlidir (Hegel, 1991, s. 141-142).

Bir özgürlük idesi olan etik yaşam ancak belirli uğraklarda gerçekleşebilir. Bunlar orijinal ifadeyle, doğal bir etik ruhu temsil eden aile, kendi kendine yeten bireyler olarak üyelerin birlikteliği olan sivil toplum ve evrenselliğin eyleme dönüştüğü ve sona erdiği devlettir. Bu uğraklar aynı zamanda sırayla teklik, tikellik ve evrenselliğe karşılık gelir (Hegel, 1991, s. 144-145). Tikellik ve evrensellik bireyde ve toplumda bazen aynı, bazen de karşıt olarak bulunurlar. Her uğrak bireyin farklı boyutunu içerir, bireyin her uğrakta bir uğraşısı, şekillenmesi vardır. Bir bireyin kendi öz çıkarını artırma faaliyetleri olduğu kadar toplumsallaşma ve siyasallaşma faaliyetleri de vardır. Kendi öz çıkarının peşinden

koşan birey tikellik ile ilişkiliyken, toplumsal yönü bulunan, devletle ilişki kuran ve siyasal faaliyetlerde bulunan birey evrensellelikle ilişkilidir.

Hegel'in etik yaşamın uğraklarını diyalektik yöntemle ele alırsak, etik yaşamın gerçekleşme sürecinde aile, sivil toplum ve devlet sırası izlenir. Bu uğraklar etik yaşamın tarihsel olarak, sıralı biçimde gerçekleştiği alanlar değildir. Başka bir deyişle, aileden sivil topluma oradan da devlete bir geçiş ve gelişim süreci yoktur, hiçbir uğrak diğeri söz konusu olduğunda kaybolmaz. Gelişim Tinin dünyasında vardır, etik yaşam en üst formunu orada bulur. Dolayısıyla, sivil toplumdaki devlete geçiş denildiğinde hem ikili bir ele alış biçimi hem de ahlak bakımından bir gelişim söz konusudur. Diyalektik gereği devlet üçüncü uğrak olarak etik yaşamdır. Bu doğrultuda, devlet geniş anlamda etik yaşamın kendisidir ve sivil toplumu kuşatır.

Etik yaşamın dolaysız olarak, öz hâlinde var olduğu alan ailedir. Ailede birey topluluğun bir üyesi olarak vardır. Ailenin temel özelliği sevgidir ve kişi sevgi duygusu ile bir başkası ile bağ kurar ve bütünü bir parçası olduğunu hisseder. Bir tikellik alanı olan ailede her bir bireyin tekil çıkarları vardır. Buna karşın çıkarlar çatışmazlar ve sorunlar birlikte aşılar. Aile, kendine özel bu ilişkiler hariç olmak üzere, sivil toplumun bir çekirdeği hükmündedir. Bireyler aile dışına çıktıklarında şahıs olurlar, yani gerçek bağımsız şahıslar hâline gelirler ve diğer kişilerle çıkarları çatışmaya başlar, sevgi ve fedakârlık aşılar. Sivil topluma geçişte bireyler kendi öz çıkarının peşinde koşan bencil bireyler hâline gelirler. Ailenin üç evresi vardır: evlenme, ailenin mülkiyeti ve çocukların eğitimi ve ailenin dağılması. Evlenme karşılıklı sevgi içinde bir birlik olup doğal hayatın bir gereğidir. Aile bireyleri devamlı ortak bir serveti de ellerinde bulundurlar. Evlenmenin ve sevginin tezahürleri olarak meydana gelen çocuklar aile serveti ile eğitilirler. Aileler şahsiyet prensibi gereğince bölünürler, bu yüzden objektif ahlak kaybolur (Hegel, 1991, s. 145-159). İşte Hegel aileye de olumsuz bazı durumları atfetmiştir.

Sivil Toplumun Genel Teorisi

İlk modern teorilerde sivil toplum devlet ile beraber yer alsa da, modern sivil toplum teorisinin en temel savı devletten ayrılmasıdır. Keane devlet karşısındaki sivil toplum kavramını Fransız İhtilali sonrasında oluşan hakların savunusu akımından başlatır (Keane, 2004, s. 60). Buna karşın sivil toplumu doğal hukukçulardan, Hobbes'tan başlatmak daha doğru olacaktır.

Sivil toplum kavramının teoride ilk olarak, doğal hukukçularda, toplumsal sözleşme yoluyla devletin kurulması ile beraber var olan yeni toplum anlamında kullanıldığı görülmektedir. Hobbes, bireylerin sınırsız özgürlüklerinden vazgeçerek yönetme yetkilerini bir güce devretmeleri sonucunda egemen soyut bir kişi oluşturmasından bahsetmekle, devleti onu oluşturan bireylerden, yani bireylerin tamamı olan toplumdaki ayırır. Fakat Hobbes vatandaş anlamında uyruklardan bahsederken, toplumdaki hele sivil toplumdaki hiç bahsetmez (Hobbes, 2014, s. 136). Böylece sivil toplum-devlet ayrımını sadece bir nüve olarak Hobbes'ta görmekteyiz. Sivil toplum kavramını ilk olarak kullanan Locke'dur. Locke'a göre, siyasal ya da sivil toplum sözleşme anında var olan toplumdur. Görülüyor ki, sivil toplum ve siyasal toplumu modern yapan olgu halkın iradesi ve devlettir (Locke, 2012, s. 59). İşte, Locke Hobbes'tan daha belirgin olarak sivil toplum devlet ayrımını yapmıştır.

Doğal hukukçulardan farklı olarak, Rousseau'ya göre, doğa durumunda bir toplum vardır ve insanlar geçici bir sözleşme ile toplum oluştururlar. Fakat toplumun kurulmasından itibaren mülkiyet temelli bir eşitsizlik egemen olur ve bir savaş durumu ortaya çıkar. Çözüm ise toplumu yeniden kurmaktır. Modernite burada başlar. İşte, Rousseau'ya göre sivil toplum, toplumsal insanın yeni bir toplum sözleşmesi ile kurduğu devlet anında var olan bir toplumdur. Toplum sözleşmesi ile sadece sivil toplum değil, vatandaş ve modern devlet de oluşur (Rousseau, 2013, s. 13-15).

Adam Smith, Ricardo ve Malthus gibi klasik iktisatçıların siyasal fikirlerini tanımlamada kullanılan Klasik Ekonomi Politik düşüncesi, sivil toplum ve devlet kavramlarını modernite içerisinde daha belirginleştirmiştir. Klasik Ekonomi Politik'e göre, sivil toplum gereksinimler alanıdır; bireyler toplumda gereksinimlerin karşılanması amacıyla bulunurlar. Gereksinimler piyasa, yani mal alınıp satılması ile karşılanır. Bireyler karşılıklı ilişki kurarak bağımlı hâle gelirler ve gereksinimlerini bu ilişkiler yoluyla karşılarlar. Dolayısıyla, sivil toplum piyasa alanı olarak bireyselliğin ve refahın yaşandığı "yüce" bir alandır (Carroy, 2013, s. 43-48).

Bobbio'ya göre, sivil toplum konusunda Hegel diğerlerine nazaran köklü bir yenilik yapmaktadır. Kendisinden öncekilerin siyasal toplumu belirlemek için kullandıkları sivil toplum kavramını Hegel, siyasal toplum öncesini belirlemek için kullanmıştır (Bobbio ve Texier, 1982, s. 14). Yani, Hegel sivil toplumu siyasal toplumun oluşumu ile açıklamaz, onu siyasal toplumdan ayırır ve siyasal toplumun etik yaşam içerisinde oluşumu doğrultusunda sivil toplumu siyasal toplum öncesindeki bir aşama olarak görür. Aslında, Hegel sivil toplumun oluşumunu açıklamaz, modern bir kavram olarak sivil toplumu ele alır. Hegel'in sivil toplum analizinde klasik ekonomi politikçilerden etkilendiğini de vurgulamak gerekir.

Hegel'e göre, sivil toplum maddi ihtiyaçlar alanıdır. Bu alanda kişi özel biri olarak nitelendirilir. Hegel'in klasik iktisatçıların rasyonel, çıkarıcı ve maddiyatçı bireyinden yola çıktığı görülür. Özel şahıs doğası gereği ihtiyaçların karşılanması için başka şahıslarla ilişki içerisinde. Hegel, sadece bu ilişkiyi karşılıklı bir tatmin olarak açıklamaz, aynı zamanda bunun bir bağımlılık sistemi oluşturduğunu ve bu sistem nedeniyle bireyin geçiminin ve refahının, herkesin geçimi ve refahı ile iç içe geçtiğini belirtir (Hegel, 1991, s. 159-160). Hegel'de etik yaşamın temel bir uğrağı olan sivil toplum maddi yaşam ile özdeşleştirilmişti. Onun diyalektik sisteminde bir hisler alanı olan aile, karşını maddiyat alanı olan sivil toplum ile bulmuştu. Özel çıkarlar dünyası olarak ortaya çıkan sivil toplum, genel çıkarların temsil edildiği devlet uğrağının karşıtıdır. Hegel'in diyalektik sisteminde aile ile devlet arasında yer alan sivil toplum tikelikle özdeşik olarak, evrensellekle özdeşik olan devletin alt kategorisidir.

Hegel'de kabaca sivil toplum tikelikle, devlet evrensellekle ilişkilendirilmesine karşın, sivil toplumda ikisi beraber var olurlar. Burada Hegel sivil toplum ve devleti bir başka düzeyde ele almış, tikelliğin evrensellekle dolaylandığı bir sivil toplumdan bahsetmiştir. Bunun bir sonucu da insanda tezahür eder ve insan her iki belirlenimin etkisinde kalır. Her şeyden öte, ihtiyaçlar bireysel olsa da belirli kişilere ait değildir ve herkeste doğal olarak var olması nedeniyle evrensel bir özellik arz eder. Yine, şahsi ihtiyacın tatmini; ya mülkiyet ve ticaret ya da emek vasıtasıyla gerçekleşir, yani objektifleşir. Bu şekilde evrensel ihtiyaçların tatmini eylemi evrensel bir özellik kazanmış olur (Hegel, 1991, s. 163). Dahası, kişi tek başına bir bireyken başkaları ile ilişkiye girdiği

vakit bireysellikten çıkmaya başlar ve toplumsallaşmasıyla bütüne yaklaşır, evrensel özellik kazanır (Hegel, 2006, s. 160).

Hegel'e göre, sivil toplum her ne kadar kabaca maddi yaşam ve gereksinimler sistemi olarak nitelendirilse de, toplumsal sınıfları, örgütleri ve hatta polis ve yargıyı kapsayan karmaşık bir alandır. Sivil toplumda bireyler topluluk hâlinde bulunurlar ve toplumun üyesidirler. Zümre ve örgütler bireyin bir arada bulunmasını ve toplumsallaşmasını sağlayan topluluklardır. Bunlar bir anlamda toplumsal dayanışma biçimleridir ve kişiye bir bilinç ve kimlik kazandırır. Bundan dolayı, Hegel'e göre, örgütler ve zümreler etik yaşamın kaynakları ve etik yaşamı kurabilecek toplumsal insanı oluşturabilecek kurumsal araçlardır. Dahası, örgüt ve zümreler bireyi devletle ilişkilendirir, bireyselliği ve tikelliği evrenselleştirir (Hegel, 2006, s. 250-256). Kişilerin zümre ve korporasyonlar içerisinde yer almalarının koşulu ise maddi varlıkları, yani mülkleridir. Bu nedenle, Hegel'in önerdiği sivil toplum yapılanmasının elitist olduğuna dair eleştiriler vardır (Wood, 1999, s. 399).

Marx sivil topluma ilişkin değerlendirmelerine Hegel'i eleştirerek başlar. 1843 yılında yazdığı Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi kitabında, Hegel'in sivil toplum ve devlete ilişkin en temel önerisini reddeder ve tersine çevirir. Basitçe, belirleyici olan devlet değil sivil toplumdur. Hegel'in aksine sivil toplum bencillik ve çıkarlar alanı olarak aşılması gereken bir uğrak değil, gerçek insanın ortaya çıktığı ve kendi içsel dinamikleriyle kapitalizmin sorunlarını aşabilecek başat bir alandır (Marx, 2009). Marx'ın sivil toplumun belirleyiciliğine dair anlayışı en iyi yapı-üstü yapı söyleminde belirir. Buna göre, sivil toplumda bulunan üretim ilişkilerinin tümü siyasal üst yapıyı (devleti) ve entelektüel yaşamı (ideolojiyi) belirler (Marx, 2011a, s. 39). Marx'ın sivil toplum analizinde çıkış noktası olan üretim ilişkileri materyalist anlayışın sonucudur. Hegel'de devletin belirleyiciliğine ve gücüne neden olan ise idealist anlayıştır. Bu nedenle, ikisi arasındaki sivil topluma ilişkin zıt görüşlerin aslında idealizm ve materyalizm arasındaki zıtlığın bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Gramsci ise Hegel'den etkilenerek Marx'ın sivil toplum teorisini biraz değiştirmiştir. Marx'ın sivil toplumun belirleyici ve maddi üretim ilişkiler alanı olduğu şeklindeki teorisine sadık kalan Gramsci, Hegel'in idealizm ile süslediği sivil toplumu Marx'ın üst yapısal uğrakları olan ideoloji ve kültürle de özdeşleştirmiştir. Ayrıca, Gramsci sivil toplumun basit belirleyiciliğine karşı çıkarak, karmaşık belirleyiciliği ortaya koyan ve siyasal topluma, yani hegemonya kavramını kullanarak devlete belirli bir özerklik ve güç veren tarihsel blok kavramını geliştirmiştir. Tarihsel blok, Marx'ın yapı-üstü yapı ilişkisi içerisinde yer alan sivil toplumun ideolojiler ve siyasal toplumla bezenmiş alternatifidir (Anderson, 2007, s. 29-34).

19. yüzyıl siyasal düşüncesinde liberal sivil toplum anlayışı etkili olmuştur. Bu anlayış Locke'un toplum sözleşmecisi ve bireyselci bir sivil toplum anlayışına kadar gider. Locke, rızaya dayalı toplumsal ilişkilerin olduğu, mülkiyet hakkının korunduğu, yasaların ve hukukun geçerli olduğu, otoritenin bireyin özgürlüğü karşısında sınırlı olduğu ve bireysel rasyonel tercihlerin söz konusu olduğu bir sivil toplum öngörmüştü (Locke, 2012, s. 53-63). 19. yüzyıl liberal geleneğin en önemli isimlerinden olan John Stuart Mill çoğulcu ve özgürlükçü bir sivil toplumu savunur. Toplumsal yaşam ve siyasal iktidar farklı insan doğalarının dışı vurumu olan sivil topluma zarar vermemeli, bireyler başka özgürlüklere zarar vermediği sürece kendi faydaları yönünde özgürlüklerini en üst düzeyde yaşamalıdır (Mill, 2014, s. 115-129). Isaiah Berlin de bireyin başkasının

müdahalesine maruz kalmadan kendi istediklerini yapması anlamında negatif ve pozitif özgürlüğü yaşayabildiği bir toplum düşünür (Berlin, 2002, s. 168-212). Demokratik toplum anlayışını ortaya koyan en önemli düşünürlerin başında Alexis de Tocqueville gelir. Amerikan toplumunun en önemli özelliğinin demokrasi olduğunu vurgulayan Tocqueville, sivil toplumun örgütlenme özgürlüğüne dayanan sivil kuruluşların alanı olduğunu belirtir. (Tocqueville, 1994, s. 81-88). Liberal ve demokratik sivil toplum anlayışı 20. yüzyılda özellikle Friedrich von Hayek ile devam etti. Hayek, sivil toplum konusunda bireysel özgürlüğü, sınırlı devleti, bireysel ekonomik alanı ve yasaların geçerliliğini vurguladı (Hayek, 2014, s. 167-182).

Sivil Toplum Eleştirisi

Sivil toplum kavramı, toplum sözleşmecî kuramlarında devletin kurulması ile beraber oluşan yeni toplum anlamında olumlu olarak kullanılmıştır. Kant ve Hume'da olduğu gibi Aydınlanma Düşüncesi'nden itibaren sivil toplum siyasal toplum ile beraber bir özgürlük alanı olarak görülmekteydi. Ferguson'dan itibaren klasik ekonomi politikçilerde sivil toplumun doğal bir alan olarak kutsandığı görülür. Sivil toplumun devlet karşısındaki olumlanması 1820'li yıllarda Bentham'da olduğu gibi tersine çevrilmeye başlanmış ve egemen devlet sivil topluma karşı savunulmuştur. Sivil toplumun özgürlüğü çatışma üreten bir şey olarak görülmüş ve sivil toplumun katı bir devlet düzenlemesine ve denetime gerek duyduğu düşünülmüştür (Keane, 2004, s. 52). Sivil topluma olumsuz bakılması Hegel'de doruk noktasına çıkmıştır. Yalnız Hegel, çağdaşlarının dönemsel fikirlerinden etkilenerek veya sivil toplumun olumsuz etkilerine karşıt olarak değil, siyaset felsefesi gereği sivil toplumu eleştirmektedir.

Hegel'in sivil toplumu maddî ihtiyaçlar alanı ve bireyi çıkarıcı olarak tanımlaması hem bir gerçeklik hem de bir eleştiridir. Yani, insanın doğası gereği çıkarıcı olması ve sivil toplumun maddî ihtiyaçların karşılandığı alan olması doğal bir durumken, bencilliğin ve maddiyatın bireylerde ve toplumda egemen olması ise olumsuz bir durumdur. Bu nedenle, Hegel bireyi bencil ve sivil toplumu öz çıkarların üzerine kurulan toplum olarak tanımlamaktadır. Sivil toplum basit bir şekilde bireysel ve toplumsal hataların ve karışıklıkların yaşandığı bir alan değil, içsel/diyalektik çelişkisi nedeniyle sefalet üreten bir alandır. Sivil toplum öz çıkarların alanı olarak tikelliğin belirleyici olduğu bir uğraktır. Bencil çıkarlar doğrultusunda ilişkiler kurulduğu sürece sivil toplumun sefalet içerisine girmesi kaçınılmazdır. Hegel'in deyişiyle, "*Sivil toplum, bu zıtlıkları ve karmaşıklıkları içinde hem sefalet ve sefalet hem de bu ikisi için ortak olan fizik ve moral yozlaşma manzaraları gösterir*" (Hegel, 1991, s. 182-184). Hegel'in sivil toplum eleştirisinin dayanaklarından birisini klasik liberallerin özgürlük eleştirisi oluşturur. Kısıtlama yokluğu olarak görülen negatif özgürlük anlayışını Hegel tanımakla birlikte gerçek özgürlük olmadığını düşünmektedir. Başkalarının müdahalesi olmadan bireyin toplumda istediğini yapması görünürde özgürlük olmasına karşın bireyin eylemleri ancak toplumun dayattığı sınırlar içerisindedir. Zira, istek ve arzular toplum tarafından biçimlendirilmiştir. Bu anlamda soyut özgürlük zamanın toplumsal ve tarihsel kuvvetleri tarafından iteklenme özgürlüğüdür (Singer, 2003, s. 42-46).

Hegel ekonomik ilişkiler bağlamında bireyi ve toplumu betimlerken burjuva kavramını kullanır. Modern bir toplum olarak sivil toplum aynı zamanda burjuva toplumu olup birey de zümrelerin bir üyesi olarak burjuvadır. Hegel'in sivil toplumu olumsuzlaştırmasını da düşündüğümüzde burjuva kavramsallaştırmasının Marx'ı

etkilediği çok açıktır (Wood, 1999, s. 400-401). Hegel'in sivil toplumun en has sınıfı olarak nitelediği burjuva dolaylı olarak bir sivil toplum eleştirisidir. Çünkü Hegel burjuvaya olumsuz anlamlar yükler.

Hegel'in sivil toplum eleştirileri sadece teorik düzeyde değil, aynı zamanda emek ve üretim gibi ekonomik ilişkilerin işleyişi üzerindedir. Üretimde insanları makinelere benzeten Hegel, makineleşmeyi ise hayvanlaşma olarak nitelemektedir (Savran, 2013, s. 204). Hegel'e göre, modern dünya nesneleşmeyi getirirken insan ruhunda yabancılaşma meydana gelir. Hegel, yabancılaşmayı insanın kendi emeği yoluyla nesneleşmesi veya dışsallaşması ile özdeşleştirmiştir (Hyppolite, 2010, s. 121-124). Bireyin kurduğu bağımlı ilişkilerin de yabancılaşmayı getirdiği söylenebilir. Sivil toplumdaki bireylerin karşılıklı bağımlılığında örtük olarak var olan evrensellik, bireylerin özgürce ve bilinçli olarak ulaştıkları bir tümel yerine, onlara dışarıdan dayatılan bir güçtür. Bu bağlamda nicel ilişkiler bir yabancılaşma getirir (Savran, 2013, s. 204).

Yine, Hegel üretkenliğin ve servet artışının zenginlik getireceğini kabul etmekle birlikte, bunun servetin belirli ellerde yoğunlaşmasını ve karşıtlık olarak aşırı fakirleşmeyi meydana getireceğini belirtir. Bu eşitsizliğin getirdiği sorunlar ve “yoksullar yığını” toplumca içselleştirilmez, zümreler etkin olamaz ve sorun bir süreklilik kazanır (Savran, 2013, s. 207-216). Sivil toplumun olanaklarından yararlanamayanların oluşturduğu kitle, zenginliğin eşitsiz bir biçimde dağılmasının sonucudur. Hegel'in işaret ettiği yoksullar topluluğu sivil toplumun “rastlantısal bir yan ürünü” değil, tam tersine sivil toplumun olağan işleyişinin “yapısal” ya da Gramsci'nin ifadesiyle “organik” varoluş tarzıdır. Hegel'e göre, yoksulların ne kadar düşük seviyede yaşadığı sorun değildir; asıl yoksulluğu sorun hâline getiren onların bu durumda zenginlere, topluma ve hükümete karşı olumsuz duygular beslemeleri ve bir “güruha dönüşme” potansiyeli taşımalarıdır (Yetiş, 2008, s. 39).

Sivil toplumda bireyselleşme eğilimi çok güçlüdür, aksine toplumsallaşma güçsüz olarak bulunur. Bireyde potansiyel olarak bulunan bu yön ancak dışsal bir müdahale ile güçlendirilmelidir. Zira bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılık, işbölümü ve eşitsizlik sivil toplumun yapısını ve içsel diyalektiğini oluşturur. Piyasanın hâkim olduğu sivil toplum tek başına bırakılırsa tikelliğin ve özçıkâr peşindeki bireyselleşmenin yaratacağı sorunlar aşılabilir. Sorunların aşılması ancak evrenselliğin üzerinde yükseldiği bir etik yaşam ile gerçekleşebilir. Etik bir toplumun oluşması için devletin sivil toplum üzerinde bir denetim kurması şarttır (Yetiş, 2008, s. 38). Zaten, Hegel'in uğraksal felsefi sistemine göre, sivil toplum her hâlükârda güçlü bir devleti ortaya çıkaracaktır, onun varlık nedeni budur.

Hegel'in sivil toplumu bir tikellikler alanı olarak gördüğü şeklindeki eleştirel yorumunu Marx sahiplenmemiş, fakat başka bir şekilde eleştirilerini yönetmiştir. Marx'ın sivil toplumu olumsuzlaması konusunu üç seviyede ele almak gerekir. Öncelikle, sivil toplum tüm siyasal sistem ile beraber aşılması gereken bir uğraktır. Üretim ilişkilerinin diyalektik ilişkisi nedeniyle gerçekleşecek olan devrim ve yapı-üstyapı ilişkisinin çökmesi kaçınılmazdır. Ortadan kalkan sadece devlet değil, aynı zamanda sivil toplumdur. Sosyalist düzende yeni, sınıfsız bir toplum kurulacaktır. İkincisi, sivil toplum üretim ilişkilerinin alanı olarak devleti belirleyen ve tarih yapan gerçek öznedir. Marx'ın sivil toplumu başat bir konuma koyması onu olumlaması ile beraberdir. Sivil toplum kendi içsel çelişkisi nedeniyle devrime neden olacaksa ve işçi sınıfının hâkimiyetiyle sonuçlanacaksa olumlu bir uğraktır. Her ne kadar Marx'ın incelediği toplum kapitalist

sınıfın egemen olduğu toplumsa da işçi sınıfının savaşı sivil toplum alanında olmaktadır. Bu nedenle, sivil toplum önemli olduğu kadar sonuçları ve sınıf analizi bakımından olumludur. Son olarak, sivil toplum kapitalizmin egemen olduğu bir toplum olarak, Marx tarafından eleştirilmekle kalmaz yerle bir edilir. Kapitalizm doğası gereği emeğin sömürüldüğü ve işçi sınıfının burjuvazi tarafından ezildiği bir ekonomik sistemdir. Marx'ın ekonomi incelemesi kapitalizmi olduğu kadar kapitalizmin egemen olduğu sivil toplumu da eleştirmektedir (Marx ve Engels, 2013).

Devletin Genel Teorisi ve Soyut Devlet

Adına devlet denmese de devletin ifade ettiği yapı teoride klasik felsefeden itibaren yer almıştır. Site, cumhuriyet, krallık gibi adlarla ifade edilen siyasal yapı moderniteden itibaren devlettir. Fakat modern devlet de klasik dönemlerdeki devlet değildir. Modern devletin oluşumunu öncelikle meşruiyet ile açıklamak gerekir. Yani, modern devletin kurucu unsuru bir ilahi güce, ideaya değil halkın iradesine dayanmasıdır (Poggi, 2011, s. 38). Bu anlamda toplum sözleşmeciler modern devletin ilk teorisyenleridir. Devleti merkezileşmiş ve egemen ilahi iktidardan ayrı olarak ele alan ilk düşünür Machiavelli'dir. Machiavelli'nin siyasal yapıyı tanımlamada kullandığı kavram olan hükümdarlık, merkezileşmiş ve Kilise'den kendini ayırmış bir siyasal yapıdır (Machiavelli, 2014). Bu anlamda modern devletin ilk nüvesini Machiavelli'de görmekteyiz.

Hobbes, Locke ve Rousseau gibi toplum sözleşmecileri devleti halkın ortak iradesine dayanarak kurulan bir yapı olarak tanımlarlar. Buna göre, devlet doğa durumunda yaşanan savaş durumundan çıkmak isteyen insanların kendi yönetme haklarını üst bir otoriteye devrederek bir araya gelerek kurdukları bir siyasal yapıdır. Devlet kurulduğu andan itibaren kendisini kuran halktan ayrılır ve egemenliğe sahip olur. Devletin kurulmasıyla birlikte toplum da sivil toplum hâline gelir. Hobbes devletin amacını güvenlik (Hobbes, 2014, s. 133), Locke ise mülkiyetin korunması olarak belirtmektedir (Locke, 2012, s. 64). Rousseau'nun temel vurgusu ise devletin kurulma biçimine, yani halk iradesinedir. Bu nedenle Rousseau oluşan siyasal birliğe genel irade ve cumhuriyet demektir. Rousseau'da devletin kurulma süreci yeni bireyin: vatandaşlığın, yeni toplumun: sivil toplumun, yeni devletin: cumhuriyetin oluşması ile beraberdir (Rousseau, 2013, s. 15). Hobbes ile Locke arasındaki devlete ilişkin temel fark teoride devletin konumunu belirtmek için önemlidir. Hobbes yeni oluşan egemeni mutlak olarak nitelendirirken, Locke sınırlı bir egemenlik öngörür. Bu anlamda, Machiavelli'den sonra güçlü devlet anlayışını Hobbes ile, sınırlı devlet ve liberalizmi de Locke ile başlatmak mümkündür.

Klasik Ekonomi Politik'te devlet kötü bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Sivil toplum bireylerin ihtiyaçlarını karşıladığı bir alan olarak doğarken, devlet yapaydır. Devlet siyaset ile kendi kuralları çerçevesinde işleyen sivil topluma ve ekonomiye müdahale etmemeli; mümkün olduğunca sivil toplumdan ve ekonomiden ayrılmalı ve sınırlandırılmalıdır (Carnoy, 2013, s. 43-48).

Doğal hukukçulardan itibaren başlayan ve klasik ekonomi politikçilerde belirginleşen sivil toplum devlet ayırımı Hegel'de daha da somutlaşmıştır. Her ne kadar güçlü devlet anlayışından dolayı Hegel'i Hobbes ile ilişkilendirmek mümkünse de, Hegel devleti toplum sözleşmesinden kaynaklanan egemenlik ile değil, idea ile açıklar. Bu anlamda, Hegel devletin meşruiyeti bakımından klasik, sivil toplum ile ilişkisi bakımından moderndir.

Hegel devleti iki anlamda ve boyutta kullanmıştır: evrensel devlet ve siyasal devlet. Etik yaşamın kendisi olarak evrensel devlet hem sivil toplumu hem de siyasal devleti kuşatacak tarzda geniştir. Siyasal devlet ise evrensel devletin biçim kazandığı somut devlettir. Devlet evrenselliğin en üst formudur. Başka bir deyişle, devlet ahlakın dışı vurumunda en üstte ve vazgeçilmez evrensel bir uğraktır. Gerçek irade olarak etik ruh kendini gerçekleştirir ve bireyin özbilincinde ve toplumda tezahür eder. Sivil toplumda bireyselleşmenin sorunlarını ortadan kaldıracak ve evrenselliğin üzerinde yükselbileceği etik yaşamı oluşturabilecek dış güç, evrenselliğin timsali olan devlettir (Hegel, 1991, s. 199-200).

Devletin birey ve toplumdaki ayrı rasyonel ve bilinçli bir varlığı vardır ve egemen bir dış güç olarak toplumda etkindir (Hegel, 1991, s. 210). Orijinal ifadesiyle, devlet rasyonel irade İdea'sıdır, onaylanmasına ihtiyaç bulunmaz (Hegel, 1991, s. 199-200). Bu doğrultuda, Hegel devletin temelini iradeyi yerleştiren Rousseu'nun anlayışını reddetmektedir. Bireylerin devlet için biraraya gelmeleri ve sözleşme yoluyla kendi iradeleriyle devlet kurulmasına katılmaları tamamen hayalidir. Hegel'in karşı çıktığı apaçık toplum sözleşmesi kuramıdır. Çünkü objektif irade kendiliğinde rasyonel olan şeydir, onun birey tarafından bilinmesi veya bireyin keyfi iradesi tarafından kabul edilmesinin bir önemi yoktur.

Evrenselliğin devlette yansımaları, devletin ortak çıkar ve iyi için hareket etmesidir. Aslında burada Hegel'in vurguladığı husus tam da günümüzdeki kamu yararı kavramına denk düşer. Bunun somut hukuk düzenindeki karşılığı da, kamu hukukunun bireysellik üzerine kurulu olan özel hukuka göre üstünlüğüdür. Hegel'in "*devletin hukuku bireyler için en üst derecede yasadır*" sözü de anlaşılmalıdır (Iltis, 1984, s. 428).

Siyasal toplumda bireyi ele alırsak, birey sadece toplumsal bir varlık değil, aynı zamanda siyasal bir varlıktır. İnsan bir yanda birey olarak ailesi ve kendisi için çalışır, sözleşme yapar, etkinliklerde bulunur; öbür yanda, yurttaş olarak evrensel ilkeler doğrultusunda hareket eder. Burjuva ve yurttaş, kişinin ayrılmaz iki ayrı niteliğidir; bu iki nitelik aynı bireyde birleşir (Hegel, 1991, s. 208). Etik toplumda birey artık bir yurttaştır ve ahlaka uyarak toplumsal sorumluluklarının bilincindedir. Evrenselliğin bireyin faaliyetleri üstündeki yansımaları siyasettir. Klasik felsefenin "homo politicus" özdeyişine benzer şekilde, Hegel siyaseti ortak iyiliğe hizmet eden faaliyet olarak sunduğundan ekonomi karşısında da birincilleştirmiştir (Hegel, 1991, s. 209).

Hegel'e göre, insan yalnızca devlette ussal varlığına kavuşur ve sahip olduğu bütün değerlere devlet sayesinde ulaşır. Bireyin kendisi ancak devletin bir üyesi olduğu takdirde objektifliğe, hakiki bireyliğe ve ahlaka sahip olabilir. Birlik içinde olma başlı başına bireyin hakiki gayesidir, kolektif bir hayat sürmek birey için bir kaddedir (Hegel, 1991, s. 258).

Etik yaşama ulaşılması için bireyde bulunan evrensel ahlakın özünün devlet tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. Fakat birey de etkisiz değildir, etkileşim bireyin bilinci ile isteği ve iradesini gerektirir. Hegel'in "*devlet genel irade ile öznel istencin birliğidir*" şeklindeki sözü de bunu açıklar (Hegel, 2011, s. 106-107). Etik yaşam içerisinde bireylerin hakları olduğu kadar devlete karşı yükümlülükleri de vardır. Hegel bireyin görevlerini yerine getirmesini tüm toplumsal hakların bir önkoşulu olarak görmektedir. Birey devlete karşı olan görevlerini yerine getirmekle onaylanır ve korunur (Hegel, 1991, s. 204). Aynı zamanda Hegel devlette yurttaşın hissedebileceği siyasi duyguya ve vatanseverliğe vurgu yapar. Devlet içinde var olan kurumların bir ürünü olan

siyasi duygu, bireyin kendi öz menfaatini bir başkasının menfaati gibi gördüğü şeklindeki bir inançtır. Vatansızlık ise bilincin, kolektif hayatı temel öz, gaye olarak görme yatkınlığıdır (Hegel, 1991, s. 209-210).

Hegel'in devleti ile ilgili temel eleştiriler aşkın ve elitist olduğuna dairdir. Öncelikle, Hegel'in devletini aşkın devlet olarak tanımlamak mümkündür. Aşkın devlet anlayışında genel olarak devlet, hukuk ve muhalefet veya toplumsal gruplar tarafından sınırlandırılmayacak kadar aşkın ve yüce bir otorite olarak kabul edilir. Aşkın devletin hukuk sistemi devleti sınırlandırmadan çok, devletin yaptırımlarını meşrulaştırıcı bir kılıf oluşturma işlevi görür. Devlet, gücünü ve toplum üzerindeki yönetim hakkını hukuktan değil doğrudan doğruya zordan ve kudretten alır. Dolayısıyla toplum üstünde planlayıcı ve tasarlayıcı güce ve meşruiyete sahiptir (Çaha, 2012, s. 33-34). Yine, Hegel'in bazı görüşlerini siyasete katılan vatandaşlar topluluğu anlamındaki halkın sınırlı olduğu ve mülksüzlerin (yoksulların) evrenselliği temsil edemeyeceği şeklinde anlamak mümkündür. Hegel'in "*halk yurttaşların özel bir kesimini ifade ediyorsa bunlar nüfusun istediğini bilmeyen kesimdir*" ve "*devletin içerisinde devletin evrenselliği ifade ettiğini bilen bilinçli zümreler bulunur*" şeklindeki sözleri bu anlamdadır (Hegel, 2008, s. 38).

Popper'in Hegel'e yönelttiği faşistlik ve otoriterlik ithamlarının bir nedeni de onun devlete ilişkin görüşleridir. Hegel'in devletin yüceliği, en yüce ahlakın devletin çıkarına olan olduğu ve vatandaşların ancak yasaların öngördüğü sınırlar kadar özgür olabileceği şeklindeki devlet anlayışı bu özelliği yansıtır. Ayrıca, Popper'e göre, bireyin maddi ve manevi varlığını devlete borçlu olduğu ve hükümdarın halkın egemenliğinin temel unsuru olduğu şeklindeki anlayışı da faşist veya otoriter anlayışın ürünüdür. Popper Hegel'in mutlak devlet anlayışını pratik bir nedene de bağlamaktadır. Hegel Napolyon savaşlarından sonraki güçlü devletin kurulması aşamasında Prusya Devletinin teorisyeni olmuştur. Ayrıca, Popper'e göre, Hegel tarihçi ulus kavramı doğrultusunda savaşçı Alman milleti anlayışı ile Alman milliyetçiliğinin de fikir babalarındandır (Popper, 1994, s. 45-63). Popper'in Hegel için yaptığı faşistlik suçlaması değil ama, mutlak devletin teorisyeni olduğu iddiası ile otoriterlik suçlaması kayda değerdir.

Hegel sonrası devlet teorilerinde Hegel'den etkilenen iki grup teori damgasını vurdu: Marksist ve Weberyan devlet teorileri. Marksist devlet teorisi yapısal determinizme (belirleyiciliğe) dayanır. Marx'a göre, sivil toplumdaki üretim tarzı ve onu içeren ekonomik ilişkiler, devlet dâhil tüm ideolojik-siyasal yapıları belirler. Bu doğrultuda, üretim ilişkilerine egemen olan sınıf siyasal kurumları belirleyecek, kendi ideolojisini devlete hâkim kılacaktır (Marx, 2011a, s. 38). Kapitalizmin ekonomik ilişkileri belirlediği sanayi toplumunda devlet kapitalist'tir ve burjuvazi çıkarlarının temsil edildiği bir iktidardır. (Marx, 2011b, s. 128-130). Üretim ilişkileri diyalektik olarak işçi sınıfının (proletarya) hâkimiyetini ve devrimi ortaya çıkardığında devlet geçici olarak bu hâkimiyetin sağlanması sürecinde kalacak ve Sosyalist bir düzende ortadan kalkacaktır. Bu anlamda devlet Marx'a göre geçici bir zorunluluktur (Marx, 2013, s. 68). Komünist düzenin (Sovyetler Birliği) kurucu lideri olan Lenin, devleti işçi sınıfının egemenliğindeki siyasal iktidar anlamında ve proletarya bilincinin oluşturulmasındaki temel bir etken bağlamında, olumlu ve zorunlu bir yapı olarak düşünmüştür (Lenin, 2015, s. 1-5). Gramsci ve Althusser gibi neo Marksist'ler ise devleti modern bağlamda ve gücü ile var olduğu biçimi ile ele almış, Marx'tan daha fazla ideolojiye vurgu yapmış ve devlete güç ve özerklik tanımıştır (Gramsci, 1971 ve Althusser, 2014).

Max Weber devletin dayanaklarını meşruiyet, egemenlik ve otorite kavramlarıyla açıklar. Aynı zamanda, Weber devleti meşru düzen kavramı çerçevesinde ele alır. Buna göre devlet, toplumda meşru düzen sağlayıcı olan yasalar temelinde işleyen bir örgüttür. Weber, modern devletin örgütlenme biçimi olarak bürokrasiyi öne sürer. Bürokrasi rasyonel-yasal otoritenin en saf örgütlenme biçimidir. Weber'in bürokratik düzeni, Hegel'in idealist-evrensel devlet düzeni anlayışının bir parçasıdır. Weber'in modern devlet biçimini tanımlamada kullandığı yöntem ideal tip'tir. İdeal tip, ideanın ya da gerçeğin yansıması olarak var olan ve var olması gereken formları ifade eder. Weber'e göre, teknik açıdan her zaman en rasyonel tip olan bürokratik yönetim kitle ihtiyaçları nedeniyle vazgeçilmezdir. Bürokrasi modern ve kapitalist toplumun belirli bir yapısıdır. Weber bürokrasinin toplumsal düzene hizmet ettiğini düşünmektedir (Weber, 2012, s. 339-342).

Somut Devlet ve Siyasal Sistem

Hegel'in bahsettiği etik yaşamın egemen olduğu siyasal toplum Atina demokrasisinden, Roma Cumhuriyetinden ve Prusya Devletinden izler taşır. Hegel Yunan dünyasını özgür bireysellik ideasının canlanması olarak görmüştür, ama bireysel özgürlüğün tam olarak gelişmediğini ve kölelik nedeniyle sınırlı bir özgürlük var olduğunu belirtir. Roma devleti de anayasa ve birey hakları üstünde kurulan bir yasal sistemdir, fakat devletin mutlak gücü ile bireysellik ideali arasında daima bir gerilim vardır. Hegel özgürlüğe ulaşan toplumu ortaya çıkaran akılcı devleti en çok yaşadığı dönemdeki Prusya devleti ile ilişkilendirmiştir. Buna karşın onun tarif ettiği devlet ile Prusya devleti arasında önemli farklılıklar vardır. Buradaki en büyük fark Hegel'in tasavvurundaki monarhin temsiliyete dayanan yetkileri varken Prusya Kralının mutlak bir monark olmasıdır (Singer, 2003, s. 28-39).

Hegel'in savunduğu devleti anayasal monarşi olarak tanımlayabiliriz. Ona göre, meşruti krallık rejimi modern dünyanın bir eseridir. Hegel'de açıkça yönetim modeli cumhuriyet veya demokrasi olarak belirtilmese de bunların temel değerlerine vurgu vardır. Montesquieu'yü referans alarak cumhuriyetin temelini erdem olduğunu ve erdem olmadığı zaman demokrasinin de işlevsiz olduğunu ileri sürer. Hegel yönetim biçimi ayırımın anayasal monarşilerde geçersiz ve bu formlardan hangisinin en uygun form olduğu sorusunun anlamsız olduğunu belirtmiştir. Yönetim biçimlerinin değil, onların temsil ettiği değerlerin devlette yaşaması önemlidir. Demokrasinin özü devletin kendisinde özsel olarak bulunur. Böylece, Hegel öngördüğü siyasi yapının neden demokrasi olmadığına da cevap vermiş olur. Yine, Hegel aristokrasiyi kişisel menfaatlerin kamu gücünü yıpratması sonrasında bir anarşi ve zorbalık doğabilme riski nedeniyle reddetmektedir (Hegel, 1991, s. 223-225). Bununla birlikte, Hegel'in liberal demokrasiye karşı önemli itirazları vardır. Seçimler belirleyici olmamalı, devletin kaderi seçim sonuçlarına bırakılmamalıdır (Singer, 2003, s. 60-62).

Hegel'in savunduğu devletin temel özelliklerinden birisi de güçler ayrılığıdır. Güçler ayrılığını günümüzde kabul edildiği şekliyle ortaya koyan ilk kişi Montesquieu'dur. Montesquieu devletlerde yasama, yürütme (genel kuralları uygulama) ve yargı olmak üzere üç gücün bulunduğunu belirtmişti. Güçler ayrılığı düşüncesinin altında yatan savunu, yasama ve yargının hükümdarda ya da azınlıkta toplanmasının engellenmesidir (Montesquieu, 2016, s. 228-229). Hegel'e göre, devlet üç güç üzerinde yükselir: yasama, yürütme ve hükümdarlık. Bu hâliyle Montesquieu'nün klasik kuramı

Hegel’de biraz farklılaşır. Yürütme dar anlamda hükümet olarak belirlenirken temsiliyet monarka verilmiş ve yargı hükümetin içine koyulmuştur. Yasama evrenseli temsil eden bir güç iken yürütme bireysellikleri (devlet kademesine getirerek ve onları işleyerek) evrenselleştiren kurumdur. Hükümdarlık ise bu güçleri hükümdarın şahsında birleştiren nihai karar iradesini temsil etmektedir. Böylece, Hegel’in ifadeleriyle, bireysellik, azlık ve çokluk siyasal sistemin unsurları hâline gelir. Buradan, siyasi yönetim biçimlerini monarşi, aristokrasi ve demokrasi şeklinde sınıflandırdığımızda, Hegel’in siyasi modelinin her üçünü temsil eden bir sistem olduğu görülür. Fakat, Hegel güçler ayrılığı ilkesine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Ona göre, güçler ayrılığı hakiki olarak uygulandığı takdirde kamu özgürlüğünün garantisidir; fakat güçler ayrılığının mutlak olması aralarındaki ilişkinin olumsuz olmasına ve güçlerini karşılıklı olarak sınırlandırmasına neden olabilir. Hatta güçlerin bağımsızlığı devleti parçalanmaya da götürebilir. Hegel’e göre önemli olan güçlerin ne kadar birbirinden ayrıldığı değil, bu farklılıkların devletin özünde olmasıdır (Hegel, 1991, s. 220).

Klasik düşüncenin bir devamı niteliğinde, Hegel’de devlet yasalara dayanır. Siyasal düşüncede yasa, toplumsal kurallar veya hukuk kuralları olarak somut biçimde, doğa kuralları veya evrensel yasa anlamında soyut biçimde kullanılmıştır. Reform’dan sonra ise giderek somut ve bilimsel olarak ele alınmıştır. Jean Bodin hukuku ve onu oluşturan yasaları devletin temel özelliklerinden biri olarak görür. Adalete dayanan devleti korsanlardan ayıran ve onu yasal bir düşman hâline getiren şey yasalardır (Bodin, 1967, s. 1-2). Modern uluslararası hukukun ilk örneklerinden olarak, Hugo Grotius anlaşmalar üzerine kurulu savaş hukukunu ele almıştır. Ülke içinde yasalar devletler arası anlaşmalara uygun kurallardır (Grotius, 2011, s. 114-115). Baruch Spinoza ise insani yasayı tanrısal yasadan ayırmış ve onun karşısında daha alt bir konuma itmiştir. Genel kullanımıyla yasa, hukuk şeklinde insani ve devlet amaçlarına hizmet ederken, tanrısal yasa Tanrı bilgisini gözetilen yasadır. Spinoza yasaları belirli bir amaç için yaşam tarzı sunan köleleştirici kurallar olarak görür (Spinoza, 2016, s. 95-99). Hegel’e göre, yasalar geniş anlamda törenin somutlaşmış hâli olduğundan, yasalar toplumun özgürleşmesinin ve tin yolunda gelişmesinin önemli araçlarından (Hegel, 2011, s. 122). Devletin şüphesiz ki halk üzerinde bir hükümlanlığı vardır, fakat bu despotizmi gerektirmez, kanunsuzluk demek olan despotizm devletin uygulaması olamaz. Anayasa ile devlet yaşam ve gerçeklik kazanır. Monarşik anayasa halkın ahlakına en yararlı olanıdır. İyi bir devlet anayasası denilince halk ve hükümetin birbirine karşı güvenceye alındığı, hükümet için genelin temsil edildiği ve halk için özne istencin yansıtıldığı anayasa anlaşılır. Temsilciler yoluyla yapılan anayasa özgür olmalıdır, yani özgürlüğü tesis edecek devleti inşa etmeli ve genelin temsili olmalıdır (Hegel, 2011, s. 140-143).

Modern düşünürlerce devlete atfedilen egemenlik (hükümlanlık) Hegel tarafından da devletin temel unsurlarından biri olarak görülür. Jean Bodin, bir devletin mutlak ve sürekli gücünü nitelemek için egemenlik kavramını kullanmıştır. Bodin, Machiavelli’nin Tanrı’dan alarak siyasal iktidara verdiği bölünmezlik özelliğine süreklilik özelliğini yüklemiştir. Devletler egemenliğini hem ülke içinde halka karşı hem de uluslararası alanda diğer devletlere karşı kullanır (Bodin, 1967, s. 25). Hobbes ise devleti tarif ederken “sözleşme ile kurulmuş egemen” ifadesini kullanır. Halk sözleşme ile egemenliğini devlete devretmiş, böylece yeni egemen bir güç, “leviathan” doğmuştur (Hobbes, 2014, s. 137). Locke ve Rousseau da toplum sözleşmesi ile kurulan devletin egemenliğini vazgeçilmez ve devredilmez olarak niteler. Fakat onlar Hobbes gibi devlet iktidarının

sınırlanamaz ve mutlak olduğunu savunmazlar. Locke devletin uyrukların yaşamları ve servetleri üzerinde keyfi kararlar veremeyeceğini belirtirken, Rousseau egemen varlığın sözleşmeye aykırı hareket edemeyeceğini ve halka karşı da sorumluluğu olduğunu belirtir (Locke, 2012, s. 64-84 ve Rousseau, 2013, s. 23-31). Hegel'e göre, egemenlik monarkın şahsında devlete aittir ve devlet egemenliğini hem içte, ülkede hem de dışta, uluslararası alanda kullanır. Hegel'e göre bu egemenlik kendiliğinden vardır, sadece devlete aittir, "idesel" (tinsel)'dir. Devletin egemenliğe sahip olmasının bir sonucu da nihai karar verme yetkisine sahip olmasıdır. Böylece, devlet egemenliğinin vazgeçilmezlik ve devredilmezlik özelliği Hegel tarafından da tekrarlanır. Egemenlik devletin şahsılığı kavramı ile beraberdir. Hegel devleti bir manevi şahıs olarak ele alırken, egemenliği de bu şahsın ruhu olarak düşünür. Bireylerin manevi şahıs olan devletten ayrı bir şahsılıkları yoktur. Kamu görevi veya hizmeti geneli temsil ettiğinden her türlü şahsılıktan uzaktır (Hegel, 1991, s. 228). Bu anlayış günümüz kamu hukukunun temel ilkesini oluşturan kamusal sorumluluğa (kamu görevlilerin şahsi sorumluluğu olmaması) denk gelir.

Devleti daha somutlaştırırsak, monark hem teorik anlamda temsiliyetin gerçekleştiği en yüksek makam hem de idari işlerin en üstte yapıldığı bir yerdir. Devletin ikinci unsuru olan yürütme yani hükümet, sivil toplum ile ilişki kurarak özel çıkarları genelleştiren güçtür ve yargı ile kamu yönetimini de kapsar. Hükümet monarka karşı sorumlu olup kabine tarafından yürütülür. Hegel yürütme gücünde sivil toplum ve onun temsilcileri olan korporasyonlar ile kurulan ilişki işlevine ayrı önem atfeder. Devlet toplumsallaşmış çıkarları genelleştirmek, belki somut anlamda politika hâline getirerek tüm ülke çapında uygulamak üzere belirli bir organizasyon yapısına ihtiyaç duyar. Devlet objektif olarak icraat yapmasına karşın bu görevler bireyler tarafından yerine getirilir, bunlar kamu görevlileridir. Üçüncü güç olarak yasama gücü ise aristokratlardan ve seçilmişlerden oluşan iki kamaradan meydana gelmektedir (Hegel, 1991, s. 236-241).

Hegel'in ele aldığı biçimiyle, yasamanın en önemli unsurunu oluşturan sınıf meclisleri (estates) halkı temsil eder. Sınıflar toplulukların temsiliyeti işlevi nedeniyle subjektif iradeleri, kitlesel düşünceleri somutlaştırma ve böylece tam bir evrenselliğe dönüştürme işlevi görürler. Hegel'in sınıf meclislerinde belirttiği tabakalar aslında genel olarak toplumsal sınıflara işaret eder. Bu sınıflar, soylular, ticari ve sendikal sınıflar ve milletvekilleridir. Somut olarak bu meclisler, halk temsilcileri olarak İngiltere'deki avam kamarasına denk düşer. Sınıf meclislerinin önemli bir işlevi de hükümet ile özel bireyler ve kuruluşlar arasında aracılıktır. Böylece, sınıf meclisleri devletin karşısına halkı bir bütün olarak çıkartmaktansa kurumsallaşmış ve gruplaşmış yapılar olarak çıkartır. Hegel, sınıf meclislerine, onların kimleri temsil ettiği tam belli olmadığı için ve halkın çıkarlarına en uygun olan şeyi bilemeyecekleri için eleştirel yaklaşmaktadır. Asıl genel refaha ve kamu özgürlüğüne katkı sunacak ortak iyiyi bilen, derin ve kapsamlı görüşlere sahip devlet memurlarıdır (Hegel, 1991, s. 243-245).

Sonuç

Modern siyasal düşüncenin en önemli isimlerinden olan Hegel, sivil toplum ve devlet konusunda özgün bir siyasal teoriye sahiptir. Onun özgünlüğü, sivil toplum ve devlet konusunda Aydınlanma Düşüncesi'nin temel savları üzerinden hareket ederek klasik felsefenin etkisiyle farklı bir yöne gitmesi, modern siyasal düşünceye önemli itirazlar getirmesinden ileri gelmektedir. Hegel, ilk dönem modern siyasal teorinin iki büyük

ekolü olan klasik ekonomi politikanın ve doğal hukuk geleneğinin sivil toplum ve devlet konusundaki kabullerinden hareket etmektedir. Buna karşın, devleti sivil toplum üzerine koyarak kutsallaştırması ve ciddi sivil toplum eleştirisi modern siyasal düşünceye karşı büyük bir karşıtlıktır. Bu karşıtlığın kökeninde modern siyasal olguları klasik felsefenin kabulleriyle açıklamaya çalışması yatmaktadır.

Hegel'in siyasal teorisini açıklayan en önemli kavramların başında "etik yaşam" gelir. Etik yaşam, hem bir siyasal ve toplumsal olguları açıklama aracı, hem de bir toplum tasarımıdır. Hegel'in bu doğrultudaki felsefesi Kant'ın merkezinde gelişen Alman idealizminden ve Yunan-klasik felsefesinden büyük izler taşır. Etik yaşam, özgürlüğün gerçekleştiği ve toplumun objektif ahlaka ulaştığı bir alandır. Hegel sivil toplum ve devleti etik yaşam bakımından konumlandırmaktadır. Aile ile birlikte sivil toplum etik yaşamın zorunlu aşamaları iken, diyalektik bir süreçte devlet etik yaşama ulaşıldığı en son ve üst bir alandır.

Hegel'in siyasal düşünceyi etkileyen en önemli kavramlarından birisi "diyalektik"tir. Hegel'in klasik felsefeden etkilenerek oluşturduğu bu kavram özellikle Marksist felsefeyi derinden etkilemiştir. Marx diyalektik yöntemi, kapitalizmin kendi doğası gereği çökerek işçi sınıfı hâkimiyetine neden olacağı şeklindeki temel savında kullanmıştır.

Hegel'de sivil toplum, etik yaşamın zorunlu aşamalarından birisidir ve doğası gereği olumsuz bir uğraktır. Özçıkâr peşinde koşan bireyin alanı olan sivil toplum içsel doğası gereği sefalet üretmektedir. Bu anlamda Hegel sivil toplumu ciddi bir biçimde eleştirerek onu kötü bir özellik olarak vurguladığı "tikellik" ile ilişkilendirilir. Hegel'in önemli liberal karşıtlığı olan bu sivil toplum analizi, özellikle Marksist ve muhafazakâr çevrelerce savunulmuştur.

Hegel'in siyaset kuramının günümüzde en çok tartışılan yönünü devlet kavramı oluşturur. Hegel'in düşüncesinde devlet, toplumu sefaletten kurtararak gerçek özgürlüğe ulaştıran yegâne güçtür. Bu anlamda Hegel'in devleti kutsaması onun aşırı devletçi bir siyaset teorisyeni olduğu analizlerine neden olmuştur. Soyut devlet teorisine göre ikincil bir konumda olsa da, Hegel'in monarşik ve hukuk devletini öngörmesi modern siyaset teorisi açısından önemlidir.

Sonuçta, Hegel'in sivil toplum ve devleti birbirinden ayırarak idealizm temelinde bir karşıtlığa oturttuğu siyasal düşüncesi, bugün bile siyasal düşünce içerisinde önemli ölçüde esas alınmaktadır.

Kaynaklar

- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Anderson, P. (2007). *Gramsci Hegemonya Doğu Batı sorunu ve strateji* (Çev. T. Günersel). İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Aristoteles, (2019). *Metafizik* (Çev. A. Arslan). Ankara: Divan Kitap.
- Berlin, I. (2002). *Two concepts of liberty*. Oxford: Oxford University Press.

- Bobbio, N. ve Texier, J. (1982). *Gramsci ve sivil toplum* (Çev. A. İpek ve K. Somer). Ankara: Savaş Yayınları.
- Bodin, J. (1967). *Six books of the commonwealth* (Trans. M. J. Tooley). Oxford: Basil Blackwell.
- Carnoy, M. (2013). *Devlet ve siyaset teorisi* (Çev. S. Coşar vd.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çaha, Ö. (2012). *Aşkın devletten sivil topluma*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Descartes, R. (2018). *Yöntem üzerine konuşma* (Çev. Ö. Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Fichte, J. G. (2006). *Alman idealizmi 1* (Der. G. Ateşoğlu ve E. A. Kılıçarslan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks* (Trans. Q. Hoare and G. N. Smith). London: Lawrence & Wishart.
- Grotius, H. (2011). *Savaş ve barış hukuku* (Çev. S. L. Meray). İstanbul: Say Yayınları.
- Hayek, F. (2014). *Kölelik yolu* (Çev. T. Feyzioğlu vd.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk felsefesinin prensipleri* (Çev. C. Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2006). *Elements of the philosophy of right* (Trans. H. B. Nisbet). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegel, G. W. F. (2011). *Tarihte akıl* (Çev. Ö. Sözer). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (2011). *Tinin Görüngübilimi* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hobbes, T. (2014). *Leviathan* (Çev. S. Lim). Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Hyppolite, J. (2010). *Marx ve Hegel üzerine çalışmalar* (Çev. D. B. Kılınç). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İlting, K. H. (1984). Hegel'in devlet kavramı ve Marx'ın erken dönemdeki eleştirisi. *Alman İdealizmi 2 Hegel* (Çev. I. Bayar Bravo). Ed. G. Ateşoğlu (2013). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 56-81.
- Kant, I. (2015). *Arı usun eleştirisi* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.

- Kant, I. (2017). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi* (Çev. I. Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Keane, J. (2004). *Sivil toplum ve devlet* (Çev. L. Köker vd.). Ankara: Yedikıta Yayınları.
- Lenin, V. I. (2015). *Devlet ve devrim* (Çev. F. B. Aydar). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme* (Çev. F. Bakırcı). Ankara: Ebabil Yayınları.
- Machiavelli, N. (2014). *Hükümdar* (Çev. N. Adabağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisi* (Çev. K. Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011a). *Ekonomi politiğın eleştirisine katkı* (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2011b). *Komünist manifesto ve Komünizmin ilkeleri* (Çev. M. Erdost). Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi* (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Mill, J. S. (2014). *Özgürlük üstüne ve seçme yazılar* (Çev. A. Ertan). İstanbul: Belge Yayınları.
- Montesquieu (2016). *Kanunların ruhu üzerine* (Çev. D. C. Koçak). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Parekh, B. (1982). *Marx's theory of ideology*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Platon, (2013). *Phaidon* (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Poggi, G. (2011). *Devlet doğası gelişimi ve geleceği* (Çev. A. Babacan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Popper, K. (1994). *Açık toplum ve düşmanları* (Çev. M. Tunçay ve H. Rızatepe). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum sözleşmesi* (Çev. V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Savran, G. A. (2013). *Sivil toplum ve ötesi: Rousseau Hegel Marx*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 29, Sayı 4, 2020, Sayfa 33-53

- Singer, P. (2003). *Hegel* (Çev. B. Ö. Düzgören). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Spinoza, B. (2016). *Teolojik politik inceleme* (Çev. C. B. Akal vd.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Stace, W. T. (1976). *Hegel üstüne* (Çev. M. Belge). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Tocqueville, A. (1994). *Amerika'da demokrasi* (Çev. İ. Sezal ve F. Dilber). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum (Cilt 2)* (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Wood, A. W. (1999). Hegel ve Marksizm. *Alman İdealizmi 2 Hegel* (Çev. B. Erdağı ve M. E. Dinçer). Ed. G. Ateşoğlu (2013). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 145-193.
- Yetiş, M. (2008). Marx ve sivil toplum. *Praksis*, 10, 35-72.